

DOSYA/DERLEME**TAŞERONLUK VE İŞ KAZALARINI
BİRLEŞTİREN EKSEN:
GÜVENCESİZ ÇALIŞMA**

Nevra AKDEMİR*

GİRİŞ

Bugünlerde çok dillendirilen bir söylem var: "Avrupa'nın Çin'i olmak"¹. Önümüzde tüm belirsizliği ile duran kriz karşısında sermaye örgütleri ve sermayedarlar daha da yüksek sesle taleplerini haykırıyorlar. Bu talepler, işsizlik fonunda biriken paraların kullanılmasından, sosyal haklardaki işveren zorunluluklarının azaltılmasına ve "emek piyasasının" giderek daha da esnekleşmesine kadar uzanıyor². Elbette sermayenin belirsizlik içindeki dünyada giderek daha hızlı ve daha fazla üretim yapılmasını sağlayacak taleplerine hükümetin yanıtı konunun meşruiyetini de sağlayan söylemlerle, yeni istihdam paketi ve sosyal güvenlik yasa tasarısı gibi önlemlerle geliyor.

Bu yeni düzenlemelerin hepsi, emeğini satarak geçinen kişilerin yaşadıkları dünyayı onlar için daha güvencesiz ve belirsiz hale getiriyor. 4857 sayılı iş kanununun, geçici iş sözleşmesi ve alt işverenlik ilişkisini (taşeronluk) yasal hale getirmesi de bu güvencesizliğin önündeki yasal engelleri kaldırıyor. Sadece işsizlik ve borçlanma değil aynı zamanda oldukça hızla gündeme oturan iş kazaları ve meslek hastalıkları da bu güvencesizlikten besleniyor.

İş kazaları, elbette sadece son yıllarda görülen bir olgu değildir. Çalışma ilişkilerindeki olgulara kronolojik olarak bakıldığında, bazı ülkelerde belirli türden iş

kazaları ve meslek hastalıklarının ortadan kalktığını, bazılarının ise oldukça azaldığını, bazı işten kaynaklı rahatsızlıkların da artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Ancak bazı bölgelerde gerçekleşen bu olumlu (iyimser) gelişmeler, Afrika, Orta Doğu'daki bazı ülkelerde ve Çin, Hindistan gibi "yükselen piyasalarda" görülmez. Hatta biraz daha bölge ölçeğinden kent ölçeğine indiğinizde sadece Kalküta'da değil, New York'un göbeğinde de (hatta Londra, Paris gibi kentlerde) önemli ölçüde göçmenlerin maruz kaldığı bazı iş kazası ve meslek hastalığı türlerinin yaşam bulduğu söylenebilir³. Günümüz dünyasının egemen söylemlerinde, teknolojinin kitlesel üretimi sağlayan gelişimi ve kitlesel tüketimle bu boyuttaki üretimin devamlılığını sağlayan düzenlemelerinin, iş kazalarının miktarında bir azalma yaratacağı vaadi her zaman bulunmaktadır. Bu vaade rağmen günümüz kapitalizminin aldığı hal, açığa çıkardığı ilişkiler bütünü vadin ne derece kuvveden fiile geçtiği sorgulanır hale getirmiştir. Bu makalenin konusu çeşitli örneklerle bu sorgulamanın açığa çıkardığı bazı sorulara yanıt aramaktır.

**VAHŞİ KAPİTALİZMDEN SOSYAL DEVLETE GEÇİŞ
ve İŞ KAZALARI**

Kitlesel üretim yapan büyük fabrikalar, aynı zamanda sendikaların güçlenerek, çalışma şartları, iş saati ve ücretleri gibi talepleri sert mücadelelerle hayata geçirdiği üretim mekanıdır. Özellikle devlet denetiminde büyük üretim alanlarında uygulanan önleyici tedbirler, vahşi kapitalizm dönemini sonlandırıp insani şartları sağlamayı vaat eden sosyal

*TÜSAM Araştırmacısı, Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme ve İnceleme Komisyonu üyesi, MSGSÜ Şehircilik Doktora Öğrencisi

devleti (kitlesele üretimini açığa çıkardığı muazzam meta birikimini tüketecek bir kitleye ihtiyaç duyması ile yapılan düzenlemelerin yanı sıra) beraberinde getirmiştir. Sosyal devlet uygulamaları ile burjuvazinin "sosyal zorunlulukları" ⁴ üstlenmesi, bu dönem güçlü bir alternatif sistemin de etkisiyle hegemonyası sarsılan kapitalist üretimin çelişkilerini yumuşatmakta; aynı zamanda sömürünün de meşruiyet kaynağı haline gelmektedir. Zira, bir işletmenin sorunsuz ve grevsiz üretimine devam edebilmesi için, çalışanlarına iyi şartlar sağlaması gerekmektedir. ABD'nin Ford, İtalya'nın Fiat fabrikalarındaki örnekler; Türkiye'de de sendikal mücadeleler aracılığıyla görülmektedir⁵. Dönemin canlı politik ortamının da etkileri ile büyük üretim yapan fabrikalar, özellikle sendikaların ve dolayısıyla devletin kontrolünü gözetmek ve iş güvenliğinin önemli ölçüde maliyetlerini karşılamak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde asbest kullanımından kaynaklanan kanser vakaları, madenlerde grizu patlamalarından kaynaklanan ölümler, hem görünür olmuş hem de önceki dönemlere göre giderek azalmıştı. Ancak kapitalizmin krizi ile politik atmosferdeki köklü dönüşümler, sınıf mücadelesindeki güçlerin değişimini sağlamıştır. Yenedünya düzeni olarak isimlendirilen, kimilerinin tarihin sonu olarak adlandırdığı, kimilerinin küreselleşme olarak tanımladığı, bazı açıklamalarda da bilgi toplumu olarak nitelenen bir dönemin yanılması altında sermayenin giderek proletarya karşısındaki tahakkümünü güçlendiren bir dönem, 1980 sonrasında iyiden iyiye açığa çıkmıştır. Ancak, bu tanımlamaların yapılmasından ve "artık barışçıl-krizsiz bir tek kutuplu dünyanın" müjdesinin verilmesinden çok kısa bir zaman sonra yaşananlar, yanılmayı yavaşça ortadan kaldırmıştır. Nitekim, neo-liberal politikalarla denetlediği ölçeği genişleten ve tahakküm biçimlerini çeşitlendiren sermaye, bu dönem daha da güç kazanmıştır.

GÜNÜMÜZ KAPİTALİZMİ ve İŞ KAZALARI

1980 öncesi dönemde, üretimin önemli kısmı, büyük bir mekana yayılmış, kalabalık bir işçi gücüyle, sendikalar ve devletin denetimi -gözleri- üzerindeyken yapılırken, 1970'lerin krizi ile birlikte, bu durum değişmiştir. 1980 sonrası dönemde sermayenin, ne bu gözlerle tahammülü kalmıştır ne de meşruiyet ihtiyacına, alternatif bir sisteme dair umudun ve tahayyülün marjinalleştiği bu dönemde, talebin belirsizleşmesi ve kızışan rekabet karşısında, burjuvazi üretimlerini (mekansal ve çalışma ilişkileri anlamında) parçalayarak hem sendikaların gücünü hem de "sosyal zorunluluklarını" lime lime etmiş oldu. Taşeronluk ve fason atölyelerin yaygınlaşması, burjuvazi için bir yandan maliyetlerin düşmesini ve istikrarsızlaşan talep karşısında üretimini çeşitlendirmeyi sağlıyordu ve diğer yandan sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü hem arttıran hem de çeşitlendiren mekanizmaları da kuruyordu. Şöyle ki, patron ve işçi arasında kurulan formel ilişkinin yerini, akrabalık hemşerilik gibi

hukukun işlemlerini ve işin değil ama iş ortamının denetimi (devlet ve sendika için) zorlaştıran ilişki biçimleri kapitalist yapıya içkin bir şekilde yeniden doğuyordu. Bu tip bir üretim ilişkisinin de "sosyal sorumlulukları", kayıt dışı çalışan ya da küçük firmalara bölünmüş binlerce işçiyi kapsamadığında iş kazası ve meslek hastalığına hazır ortamlar yeniden tüm kazanımlara ve gelişen teknolojinin tüm nimetlerine rağmen varlığını gösterdi. İş kazalarının önemli bir kısmının taşeron ve fason işletmelerde olmasının nedeni burada aranabilir. Elbette bu saptama gerçeğin sadece en bilinen kısmını anlatıyor. İş kazalarına ve meslek hastalıklarına dair çok nitelikli bir kayıt tutulmadığı için, iş kazalarının ne kadar azaldığı ya da arttığına dair söylenenler sadece ortaya çıkabilen ve görünür hale gelenler için doğru kabul edilebilir. İkinci olarak zamanımızda yaşanan iş kazalarının kapitalizmin yapısına içkin yanını vurgulamadan iş kazaları ve meslek hastalıklarını tahlilini yapmak yüzeysel kalabilmektedir.

Yaşadığımız mekan ve zamana baktığımızda, aslında pek çok zamanın aynı mekanda iç içe ve birbirine bağımlı olarak yaşandığını görebiliriz. Nitekim, önemli bazı sektörlerde taşeron firmaların ve fason atölyelerin bir kısmı, vahşi kapitalizm dönemini anımsatan mekanlarda kapitalist çalışma ilişkileri ile üretim yaparken; yine aynı sektörlerde başka birçok küçük firma esnek uzmanlaşma modeline uygun bir şekilde ileri tekniklerle ve kalifiye çalışanlarla üretim yapmaktadır. Ancak, bu iki ayrı zamana aitmiş gibi görünen insanları birleştiren, yaptıkları işin ritmini belirleyen aynı döngü olmalıdır. Kot taşıma işçisi ile kotun tasarımını yapan emekçi, aynı hıza ayak uydurmak zorunda kalmaktadır. Bu hız, kapitalizmin yapısına içkin olarak sürekli artmakta, kişilerin gündelik hayatının ritmini de o derece hızlandırmaktadır. Daha az zamanda daha fazla çalışılan konsantre işlere⁶, portatif becerilerle cevap vermeye çalışan işçiyi ise eski risklerin yanında bambaşka sorunlar da beklemektedir.

Birkaç örnekle günümüz kapitalizminin, birey ölçeğinde nasıl deneyimlendiğine değinelim:

Telekomünikasyon alanında faaliyette bulunan büyük bir firmaya ait uydu bir firmada çalışan kampanya sorumlusu olan bir kadın (arkadaşım), kampanya dönemlerinde kilo almakta ve kampanya başarılı bir şekilde sona ererse kilo vermektedir. Kadının bu derece baskıyı hissetmesinin nedeni on sene sürecek olan ev ve araba taksitleridir. Yaptığı işten ve çalıştığı işyerinden memnun olmadığı halde, bu işyerinde, on sene, genellikle on saate varan günlük çalışma temposuyla çalışmaya razıdır.

Antalya'da Novamed GmbH firması Novamed ilaç firmasında ise kadınların çalışma koşulları çok daha ağırdır. İşveren, kadın çalışanları "uysal olmaları" nedeniyle tercih etmiştir. Ancak kadınların bu niteliği işverene yetmemiş, daha fazla verim alabilmek için

çalışanların kendi aralarında konuşmalarını yasaklamış, dinlenme saatlerini kısmış, tuvalet ihtiyaçlarına belirli bir zaman biçmiş ve uymayanlardan açıklama talep etmiştir. İşveren emek üzerindeki tahakkümünü, kadının biyolojik ritmini, üretim için düzenlemiştir bu işyerinde. Kadınları, doğum ve evlenme izni sırasına koymuştur. Yani, çocuk isteyen aileler iki sene önceden bu sıraya girmek zorunda kalacaklardır. Ayrıca, Novamed şirketi çalışanların gündelik yaşamlarında da ne yaptığını düzenlemek istemiş ve çalışanların kendine karşı örgütlenmelerine engel olmak için birbirleri ile iş yeri dışında görüşmelerini de yasaklamıştır. Çalışanlarına akşam yemeğinden sonra oturmamalarını salık vermekten de geri durmamıştır. Novamed, bir serbest bölgede kuruludur. İş kanununun yerini, borçlar kanunu aldığından, firma, bu tür düzenlemelerini yasal bir sorun olmadan gerçekleştirmektedir⁷. Muhafazakar, neo liberal girişimci devletin sermayenin hareketlerine özgürlük tanımasının, ancak, emeğin hareket alanını daraltması ile mümkün olduğunu Novamed firmasının şartlara isyan eden kadınlarının 26 Eylül'de 2006'da başlayan grevi açıkça göstermiştir.

Çok farklı bir sektör olan gemi üretiminde bir fason firmada çalışan erkek işçi⁸, tersaneden sipariş geldikçe dayısının yanına çalışmaya gitmektedir. Yevmiye olarak yaptığı işin bedelini alan işçinin sık yaşadığı işsizlikler, günlük harcama yapma alışkanlığını yaratmıştır. Montaj ustası olarak çalışan işçinin, iş olduğu sıralarda yirmi iki saate varan mesaisi, işsiz kalacağı günlerdeki geçimi için gereklidir. Aynı zamanda (taşeron) patronu olan dayı, gerekli kalitede kişisel koruyucu donanım vermediği ve atölyede yeterlilik arz eden fan bulunmadığı için, çalıştığı günler zehirlenmektedir. İşçi, eşinin kendisine, [çalıştığı] o günlerde yoğurt yedirdiğini ama bunun yetersiz kalabildiğini, bazen eşinin kendisini apar topar hastaneye götürdüğünü belirtmiştir.

3 Temmuz 2008 tarihli Evrensel Gazetesinin haberi: "Yozgat'ın Çekerek ilçesine bağlı Koyunculu köyünde yaşayan 26 kişi yıllar önce gittikleri İstanbul'da taş öğüten bir fabrikada silikozis hastalığına yakalandı. Cam tozları ciğerlerine yapışan işçilerden 14'ü öldü, 12'si ise ölümü bekliyor. Koyunculular köylerini ölüm değirmeni olarak nitelendiriyor. Yozgat'ın Çekerek ilçesine bağlı Koyunculu köylüleri, 1987 yılından bu yana aynı dertle boğuşuyor. Köy halkından 26'sı 1987 yılında İstanbul Pendik'te cam üretimi yapan bir fabrikada çalışmak üzere toplu halde İstanbul'a gitti. O dönemde, birçok fabrikadan daha fazla ücret veren cam fabrikasını 'küçük Almanya' olarak değerlendiren işçiler, bir bir ölümle yüzleşince durumu anladı. Birbirlerinin önerisiyle, beraber çıktıkları 'ekmek kavgası' yolunda, cam tozlarının ciğerlerine yapışması üzerine silikozis hastalığına yakalandılar. 1987-1990 yılları arasında aynı hastalıktan 13 kişinin öldüğü köyde en son Haziran ayında bir kişinin daha ölmesi, köylüleri ve ailelerini tedirgin ediyor. Hiçbir sosyal güvencesi

olmayan köylüler, hem kendi hayatlarından hem de çocuklarının geleceğinden endişeliler."

10 Eylül 2004 tarihli Bianet internet sitesindeki bir haber: "Resmi rakamlara göre, Zonguldak'ta 1990-2004 yılları arasında özel kömür ocaklarında meydana gelen kazalarda 39 kişi öldü, 57 kişi yaralandı. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Zonguldak Bölge Çalışma Müdürlüğü yetkililerinin verdiği bilgiye göre, özel ocaklarda, dikkatsizlik ve tedbirsizlik nedeniyle göçük, grizu (metan gazı) patlaması, elektrik çarpması, vagon ve vinç halatının sıkışması gibi iş kazaları yaşanıyor."

17 Temmuz 2008 tarihli Evrensel gazetesi haberinde ise şöyle denilmekte: "Kısa bir süre önce özelleştirilen PETKİM' de taşeronlaştırmanın yoğunlaştırılması her yerde olduğu gibi işçiye ölüm getirdi. PETKİM' de taşeron firmalardan birinde çalışan 36 yaşındaki Hüseyin Onan adlı işçi elektrik çarpması sonucu hayatını kaybetti. Dün saat 11.30'da meydana gelen kazada Onan'ın olay yerinde can verdiği öğrenildi."

En hafifinden en ağırına kadar buraya yansıttığımız kimi mülakatlardan kimiye gazetelerden yansıyan çeşitli zaman dilimlerinde, değişik iş kollarında ve farklı mekanlarda gerçekleşen bu örneklerin hepsinde iki önemli ortak nokta göze çarpıyor. Bunlardan ilki, mağdurların fason, taşeron benzeri bir alt-sözleşme ilişkisi ile bölünmüş olan işlerle uğraşmaları; ikincisi ise önleyici tedbirlerin alınmamış, denetimlerin yapılmamış, yapılsa bile cezai uygulamaların hayata geçmemiş olması.

Son dönemlerde daha fazla gündemde olan ve üzerine raporlar yayınlanan tersanecilik sektöründeki kazalara ayrıntılı bakalım. Ölüm, tersane işçilerinin her gün yaşadığı sorunları dram haline getiren bir sonuçtur. Ancak ölüm, işçilerin rutin çalışma koşullarını, gündelik hayatlarını tartışmanın da zeminini kurmuştur. Milli Prodüktivite Merkezinin (MPM) Ağustos 2008'de Tuzla Tersaneleri Raporu adıyla yayınladığı araştırmanın ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na (ÇSGB) bağlı iş müfettişlerinin Nisan ve Ekim 2007'de hazırladıkları teftiş raporunun sonuçlarına bakıldığında belli başlı birkaç başlık göze çarpmaktadır. Öncelikle kazaların nedenlerine bakıldığında tekrar sıklığı açısından yüksekten düşme, elektrik çarpması, patlama ve cisim çarpması görülmektedir.

Yüksekten düşme olarak kategorize edilen "kazaya" daha yakından bakalım. Bu kaza, iskeletin sağlam kurulmaması, yüksekte çalışmaya uygun korkuluk yapılmaması ya da uygun olmayan hava koşullarında çalışılmasından kaynaklanabilir. Kişisel koruyucu donanım olan emniyet kemeri ve uygun yerlere kurulacak ağ, korkuluk ya da sağlam bir iskele ile bu kaza ölüm olmadan atlatılabilir. Ancak, tersanelerdeki üretim ilişkileri, bu basit ve ucuz tedbirlerin alınmasını

engelleyen yapısal koşullara sahiptir. Gemi üzerinde aynı anda yapılan farklı türden işler, farklı taşeron firmalar tarafından üstlenilmektedir. Bu firmaların işçileri, işi çabucak bitirmek için iç içe çalışmaktadır. Tersane eğer, kişisel koruyucu donanım vermemekte, çalışanın sigortasını yapmamakta, çalışma ortamının güvenliğini sağlamamaktaysa, hem işçinin bunları talep etmesi mümkün değil hem de taşeron firmanın bunları gözetmesi iki nedenden dolayı gerçekçi olmayacaktır. Birincisi, taşeron firma bu şartları sağlayacak bir finansal yapıya sahip olmayabilir. İkincisi, bu olanağa sahipse bile müfettiş denetimden ve yasal zorunluluklardan kaçma esnekliği nedeniyle taşeron kendini zorunlu hissetmeyecektir.

Elektrik çarpması olarak kategorize edilen "kaza" ise, taşeronun değil tamamen tersanenin alacağı bir dizi önlemlerle engellenebilir. Örneğin bir tersane, 50 bin dolarlık bir yatırımla işçi sağlığı ve iş güvenliğine dair tüm önlemleri almayı hedeflemektedir. Bu hedef

doğrultusunda çoğunlukla mühendislerin kullandığı güvenlik ayakkabılarını, kadrolu kadrosuz ayrımı gözetmeden tüm çalışanlarına dağıtmaktadır; tersanedeki elektrik panolarını, ray sistemini, iskeleleri ve tüm kaldırma ekipmanlarını ve merkezi gaz sisteminin yenilemektedir. Tersanenin 2007 cirosu, 55.8 milyon YTL civarındadır (Rota Haber, 2008). Görüldüğü gibi iş güvenliği yatırımı, temelde tersanenin işidir, tersane için maliyetleri arttırmakta olduğu için tersaneler tarafından taşeronun sorumluluğuna yıkılmaktadır.

Raporlardan elde ettiğimiz diğer istatistiklere bakalım: Bu rakamlar, çalışma hayatının bir bütün olduğunu ve gündelik hayatın şartlarından kopartılamayacak kadar iç içe geçmiş olduğunu hatırlatmaktadır. 2001 yılından bu yana ölen 110 kişinin sadece ikisi kadrolu işçidir (Limter-İş Sendikası, 2008)⁹. Ölümler %43 oranıyla en fazla Ağustos ayında olmaktadır (MPM, 2008). En fazla kaza mesainin ilk

Tablo 1. Türkiye gemi inşa/tamir sektöründe üretim ve iş kazası sonucu ölüm sayıları

Yıllar	Türkiye gemi inşa/tamir sektöründe üretim (teslim edilenler)	Çalışan sayısı	Ölümlü iş kazaları	Çalışan sayısına göre ölümlü kaza oranı (dünya istatistiklerine göre yüz binde)	Çalışan başına üretilen DWT**
2001	147.130 DWT	5.750	1 işçi	17,39	25,58
2002	84.700 DWT	13.545	5 işçi	36,91	6,25
2003	106.450 DWT	14.150	4 işçi	28,26	7,52
2004	293.229 DWT	14.750	6 işçi	40,68	19,88
2005	331.740 DWT	24.200	10 işçi	41,32	13,71
2006	556.285 DWT	28.500	10 işçi	35,83	19,52
2007	670.000 DWT	33.480	13 işçi	38,83	20,01
2008 Ekim ayı	1.328.249 DWT (İnşa Edilmekte olan, teslim edilenler hariç)	333.480*	22 işçi	65,71	39,67

Kaynak: http://www.calisma.gov.tr/is_teftis/tersane.pdf; Limter-İş Sendikası verileri; www.gjsbir.com sitesindeki 2001-2008 verilerinin derlenmesi - Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme ve İnceleme Komisyonu'nun "Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki Çalışma Koşulları ve Önenebilir Seri İş Kazaları Hakkında Rapor", TMMOB İKK Yayınları: İstanbul, 2008, s. 60. (Eylül 2008 itibariyle GİSBİR [Gemi İnşa Sanayileri Birliği] üretim rakamları değiştirildiği için yenilenmiştir. Son iki sütun bu satırların yazarı tarafından hesaplanmıştır.)

* Türkiye'deki çeşitli kurumların hesapladığı istihdam rakamları genellikle çelişkilidir. Bu rakam GİSBİR'in verdiği rakam üzerinden hesap edilmiştir. Aynı veri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan (ÇSGB) 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu gereğince; işkollarındaki işçi sayıları ve sendikaların üye sayılarına ilişkin 2008 Temmuz ayı istatistikleri hakkında tebliğ'de 18.976 olarak verilmiştir. Bu rakam doğru kabul edildiğinde işçi başına çıktı miktarı DWT bazında 72 çıkmaktadır.

** DWT: Deadweight tonnage (Uluslararası Denizcilik Ticaretinde ve Denizcilik Endüstrisinde kullanılan bir ölçüm birimidir. Bir geminin taşıyabileceği en çok ağırlık olup, ham yükün, yakıtın, suyun, kumanyanın, yolcu ve gemi adamlarının kendilerinin ve eşyalarının ağırlıklarının toplamıdır.)

iki saati ile son iki saati arasında yaşanmaktadır. Bu rakamlar, mesai öncesi ve sonrası koşullara bakılmasını gerekli kılar: Tuzla Tersaneler Bölgesinde tersaneler kadrolu işçiler, dışındaki işçilerine servis tahsis etmez. Genellikle işçiler sabahın erken saatlerinde, tren, minibüs ya da otobüsler yoluyla işe gelmektedir. Toplu taşıma araçlarında neredeyse balık istifini andıran bir kalabalık görülebilir. Bu görünüme bir de minibüslerin trafik kurallarını ihlal eden yolculuğu katılabilir. İşçiler, bu zor yolculuğun yorgunluğunu, aynı zamanda sosyalleştikleri işçi kahvelerine uğrayarak bir çay ve poğaçadan oluşan kahvaltılarıyla atarlar. Tersaneler bölgesinin yakınlarındaki tren istasyonu ve yollar saat altı buçuk ile yedi buçuk arasında binlerce işçi ile dolar, saat sekiz olduğunda işgününün başlaması ile yavaş yavaş boşalır. Sekiz saatlik iş gününün sonunda işçinin on altı saatlik yorgunluğuna tersanelerde de tanık olmak mümkündür (Ercan, 2006). Zira mesai bitiminin son iki saatine denk düşen iş kazalarının sıklığı bu yorgunluğun trajedisi olarak görülebilir. Benzer şekilde, rapor için aldığımız iki tanıklık oldukça düşündürücüdür (TTBİİK, 2008): Kaynak ustasının emekli olduğu hafta bir patlama sonucu ölmesi ya da izinli olması gereken hafta çalışan teknikerin elektrik çapmasından vefatı, sadece tesadüf ile açıklamaz.

KALKINMA, İŞ KAZALARI ve GÜVENCESİZLİK

İleri teknoloji kullanan çalışma alanlarında maruz kalınan radyasyonun etkileri, solunan havanın kirliliğinden kaynaklanan akciğer kanserleri, astım; silikozis, modern hayatın ve üretim tekniklerinin hızı ile etkisi artan psikolojik travmalar, kültür endüstrilerinin tetiklediği anoreksia¹⁰, vb. birçok hastalık geçen seneler içinde giderek artarak kendini göstermekte, hatta her geçen sene bu rahatsızlıklara yenileri eklenmektedir. Bu yeni rahatsızlıklar her an çevremizde yaşanan pek çok sıkıntıyla birleşerek üretimin ve tüketimin, ya da daha doğru bir ifadeyle üretim ve yeniden üretimin yani hayatın bir bütün olduğunu hatırlatmakla kalmamış, alınacak önlemlerinde bütünsel olduğunu ortaya koymuştur. Sorunun daha bütünsel olarak ifade edebilmek için ise kapitalizmin yapısına dair vurgulara gerek vardır. Üretimin oldukça gelişkin teknolojik yapılanmaya ve olağan üstü kapitalist "kalkınma hamlelerine" rağmen bu derece can alması, kalkınmanın birikimin taşeronluk ve benzeri enformel üretim ilişkileri ile yapıldığı sonucunu teşhir etmektedir.

ILO kaynaklarına göre dünyada her yıl 1.2 milyon işçi iş kazaları ve meslek hastalıkları dolayısıyla hayatını kaybetmekte ve her yıl 250 milyon işçi iş kazaları, 160 milyon işçi ise meslek hastalıkları sonucu ortaya çıkan zararlara maruz kalmaktadır (TMMOB-MMO, 2007).

Türkiye'ye baktığımızda da 2001-2008 yılları arası, çalışan sayısının yüzde beş azalır ve reel ücretler %10 gerilerken, çalışan başına üretimin %45 artması yukarıdaki saptamayı doğrular niteliktedir (Sönmez,

2008). Sosyal Güvenlik Kurumu verilerine göre 80 bin iş kazasında; '2003 yılında 76 bin, 2004'te 83 bin, 2005'te 73 bin, 2006'da 79 bin, 2007'de 80 bin iş kazası meydana gelmiş; bu kazalarda ise 2003 yılında 810, 2004'te 841, 2005'te 1071, 2006'da 1592, 2007'te 1043 işçi yaşamını yitirmiştir. 2003 yılında 440, 2004'te 384, 2005'de 519, 2006'da 74, 2007'de 1208 meslek hastalığı tespiti yapılırken, meslek hastalıkları sonucu 2003 yılında bir, 2004'te iki, 2005'de yirmi dört, 2006'da dokuz, 2007'de bir işçi hayatını kaybetmiştir (Evrensel, 2008). Aynı yöndeki bir başka istatistiği de daha özel bir alan olan tersaneler için kullanabiliriz. Tabloda çeşitli değerlerin birbiriyle paralel gitmesi, oldukça önemli bir saptamayı yapmamızı sağlamıştır. Bunlar: tersanelerde üretilen ürün sayısı ile iş kazalarının (meslek hastalıklarının saptanmaması önemli bir eksiklik olmasına rağmen) artış oranı ile verimlilik (çalışan başına çıktı) oranı.

Özellikle 2008'e bakıldığında verimlilik ve iş kazası oranlarının iki katına çıkması oldukça düşündürücüdür. Özellikle 2004 yılından itibaren görülen bu artışın sektörün ürünlerine olan (özellikle orta ve küçük boy kimyasal tanker ve Ro-Ro gemileri) talebin yükselmesi karşısında, yeni yatırımlar yapılırken, iş güvenliği yatırımların ihmal edilmesidir. Ucuz fiyatla yapılan ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin de nimeti olan ihracat gelirleri ve katma değer; bu üretimin asli unsuru olan işçilere gerek reel ücretlerindeki azalma, gerekse çalışma ortamındaki risklerin artışı ile külfetini göstermektedir. Dünya gemi üretimi içindeki payını arttırmaya çabalayan sermaye grupları ise bu duruma iki tür tepki ile yaklaşmaktadır. İlk tepki reddetmektir. Trafik kazaları ve inşaatlardaki ölüm oranları ile karşılaştırarak, bu sektördeki ölümlerin hasıraltı edilmesi gerektiğini iddia edenler, işçinin ağır sanayiye öleceğini bilerek gelmeleri gerektiğini salık verenler¹¹ ya da rakamları saklamak ve yanlış bilgi aktarmakta sakınca görmeyenler¹², bu tip tepkilerin önde gelen örnekleri olmuşlardır. İkinci tür tepki ise (birincinin de devamı niteliğinde) burada sonuçlar çıkarıp, doğallaştırarak ya da gazetelerin üçüncü sayfa haberi haline getirerek kullananlar olmuştur ki, ülkenin pek çok kıyısına açılan tersaneler¹³, meslek liseleri ve iş güvenliği firmaları bu duruma örnek verilebilir¹⁴.

SONUÇ

İktisat bilimi, insanı bir üretim faktörü ve bir tüketicisi olarak düşünmektedir. Teknolojinin gelişimine dair her hamle, insanın da belirli becerileri geliştirmesine neden olmaktadır. Bu becerilerin yanında hayat tarzının değişimini de getiren teknolojik dönüşümlerin olduğu herkesin bildiği bir doğrudur. Teknolojinin gelişimi insani ihtiyaçlardan ziyade kapitalist rekabet tarafından yönlendirilir. Kapitalist rekabet, sermayelerin birbirleri ile rekabetidir ki bu ön kabul teknolojinin gelişiminin insanlığın gelişimini getireceği kabulünü de sorgulamamızı sağlar. Şöyle ki, sermayenin doğası, kapitalizm şartlarında birikmek, daha çok ve hızlı

biriktirir. Bunu gerçekleştirmek için sermayenin sömürü oranlarını arttırması gerekmektedir. Sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü arttırması, emeğin daha uzun çalışmasını ve bir birim zamanda daha fazla üretmesini sağlamak yoluyla gerçekleşir. İş kazaları ve meslek hastalıkları, kapitalizmin birikim güdüsüne içkindir. Ancak sınıf mücadelesi ve emeğin üretim üzerindeki denetiminin artması ile engellenebilir. Zira, sendikaların¹⁵ aktif olduğu üretim alanlarında iş kazaları ve meslek hastalıklarının azaltıldığı ve hatta tamamen ortadan kalktığı görülebilir. Nitekim, asbestin kullanımının yasaklanması geçmişte dünyanın pek çok yerindeki eylemlerin sonucunda kazanılmıştır. Son günlerde tersanelerdeki denetimlerin artması da benzer şekilde, Limter-İş Sendikasının ses getiren eylemleri ve çağrıları ile başlayan bir sürecin sonucudur. Davutpaşa'da maytap üreten bir fason atölyede 117 kişinin yaralanması ve yirmi kişinin ölümüne neden olan patlama ise aradan dokuz ay gibi oldukça kısa bir zaman geçmesine karşın unutulmuştur (Hürriyet, 2008).

O halde, kendi ritmini insanların gündelik hayatının her hücrelerine ve biyolojik ritmine dayatan meta üretimi giderek hızlanmakta ve hızlandığı ölçüde de kapitalizmin sınırları görünür hale gelmektedir. Mekan ve zamansal sınırların yanında iş kazaları ve meslek hastalıkları yoluyla kapitalizmin biyolojik sınırı da yeniden karşımıza çıkmıştır. Kapitalizmin krizli halinden beslenen bu sınırlar, yeni krizleri de tetiklemektedir (Odman, Akdemir, 2008). Türkiye sanayiinin daha fazla gelişmesi, yani dünya üretim ve ticaretinden daha fazla pay kapması, rekabet edebilmesi, daha az maliyetle daha hızlı ve daha çok üretimle mümkündür. Rekabet ise en az girdiyle, en az maliyetle daha fazla ve daha hızlı üretim anlamına gelmektedir. Üretimin parçalara ayrılması ve her parçasının en az maliyetli olacak şekilde yeniden birleştirilmesi demektir. Bu hız ve yoğunluğa dayanıklı malzemeler ve makineler üretilmekte ama insanlar daha geç uyum sağlamaktadır. İnsanları bu uyum sürecine adapte etmek için eğitim ve iş güvenliği yatırımı gerekirken ve bunun da bir maliyeti olmaktadır. Maliyet hesabını yapan kesim ile maliyet hesabının öznesi ve mağduru olan, emeğini satarak geçinen kesimin çıkarları arasındaki çelişki bütün olarak güvencesizlik ile açığa çıkmaktadır¹⁶.

Güvencesiz çalışma koşulları altında çalışanlar, sadece geleceğin belirsizliğinin endişesinde değil, yoğunluğu arttırılmış ve uzatılmış iş saatlerinde çalışmak, verimlilik politikalarına maruz kalmak, örgütlenememek konularında da ortaklaşmıştır. Her ne kadar kültürel, etnik, dinsel olarak kendilerini farklı ağlar içinde ifade etseler de, bu koşullara karşı ayakta kalma mekanizmaları farklı kültürel kodlarla işlese de, hızlandırılmış, yoğunlaştırılmış, uzatılmış ve bölünmüş üretime maruz kalanların dertleri ortaktır. Bu şartlara karşı mücadele ise ancak yaşam hakkı ekseninden kurulabilir.

DİPNOTLAR

1. Konuyla ilgili haberler için bkz. Nethabercilik web sayfası (15.10.2008). Unakitan'dan KOBİ'lere Kredi Müjdesi, Ulaşım Tarihi 3 Kasım 2008, <http://www.nethabercilik.com/haber/unakitan-dan-kobilere-kredi-mujdesi.htm>: Maliye Bakanı Kemal Unakitan'ın konuşması, "Avrupa'nın önemli markalarını almaya başlayacaklarını kaydeden Bakan Unakitan, 'Dünyanın bir Çin'i var ama Avrupa'nın Çin'i biziz. Biz şimdi gidip orada en önemli markayı, parayı bastıracağız ve satın alacağız. Dünyanın en iyi tekstil, makine ve başka markalarını alacağız. Avrupalılar da korkmasın' diye konuştu."; Referans Gazetesi Web Sayfası(26.03.2007). Ulaşım Tarihi 3 Kasım 2008, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=62925&ForArsiv=1:"Unakitan:Hepsini özelleştireceğim"

2. Konuyla ilgili haber için bkz. Zaman Gazetesi İnternet Sitesi (13.10.2008). Ulaşım Tarihi 15 Ekim 2008, http://www.tuskon.org/icerik/haber_detay.php?id=594: Küresel piyasalardaki dalgalarıma, finansal piyasaları ilk olarak etkilese de reel sektör temsilcileri de muhtemel bir krizde ayakta kalabilmek için hükümetten destek istiyor. Sanayi ve Ticaret Bakanı Zafer Çağlayan'la görüşen Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON) Yönetim Kurulu taleplerini dile getirdi. Konfederasyon yönetimi, İşsizlik Fonu'nda biriken 30 milyar YTL'lik paranın işverenlere destek olarak kullanılmasını önerdi. TUSKON Yönetim Kurulu adına Başkan Vekili Ahmet Ciğer'in Bakan Çağlayan'a ilettiği taleple, fondaki paranın bir kısmının yüzde 5 ile 10 arasında değişen oranlarda SSK primlerine ve çeşitli vergilere indirim olarak yansıtılması gündeme getirildi.

3. Bu konuda ayrıntılı bir okuma için bkz. Davis, M.(2007). Gecekondu Gezegeni, İstanbul: Metis ; Sennett, R.(2005), Karakter Aşınması (2rd ed).İstanbul: Ayrıntı

4. İstanbul Sanayi Odası başkanı Ertuğrul Soysal'ın Abdi İpekçi'nin halka açılma konusundaki sorularına verdiği yanıtlar için bkz. Yankı Dergisi, 9-16 Eylül 1973, sayı:130, s: 23; ayrıca Nejat Eczacıbaşı'nın 15 Kasım 1973 tarihinde Divan Otel'de yaptığı konuşmada sarf ettiği "Şirketlerimizi ancak halka açarak tarihin beni affedeceğini sanıyorum" sözleri için bkz. Yankı Dergisi, 24-30 Aralık 1973, sayı:145, s:20

5. 1970'li yıllarda çalışma koşullarında iyileşme sağlanması, toplu iş sözleşmelerinde sendikaların temel talepleri arasında yer almaktadır. Özellikle maden, tekstil ve metal işkolundaki grevlerde sosyal hak vurgusunun ve ölümlü iş kazalarının oldukça önemli bir rol oynadığı görülebilir.

6. Konsantre İşler: Üretim teknolojisi ve tekniklerdeki gelişmelerle ortaya çıkan geçmişte birden fazla işçinin bir arada üretebildiği çıktının tek

başına bir işçi tarafından üretildiği işler için kullanıyoruz.

7. Novamed ile ilgili haberler için bkz. Bianet web sitesi(13.10.2006), ulaşım tarihi: 15 Ekim 008, <http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/86550/grevdeki-novamed-iscisi-destek-bekliyor>

8. Bu işçi ile Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme ve İnceleme Komisyonu Seri Önlenebilir İş Kazaları Raporunu hazırlarken bir işçi kahvesinde mülakat yaptık. Mülakatta işçinin anlattığı koşulların benzerleri için bkz.[TTBİK.(2008). Seri Önlenebilir İş Kazaları Raporu, İstanbul: TMMOB]

9. Limter-İş Sendikasının tuttuğu istatistikten alınan bilgidir. ÇSGB bu konuda ayrıntılı bir istatistik tutmamıştır.

10. Anoreksia Nervosa (ölümüne zayıflama): Ciddi yeme bozuklukları ile ortaya çıkan bu olgular, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ailelerde ve özellikle 12-25 yaş arası genç kızlarda sıklıkla görülmektedir. Yemeği tiksindiğinden dolayı reddetme sonucu aşırı zayıflama anoreksia nervosa, tıkanırmasına, patlarcasına yemek yiyip yediği bütün besinleri kusma bulimik nervosa olarak tanımlanmaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/109746/anoreksiya-erkeklerde-ve-ortayasilalarda-da-goruluyor>, <http://www.pdrforum.net/index.php?topic=902.0>

11. DTO Başkanı, Metin Kalkavan'ın Tersane kazaları için hükümeti suçlamak yanlış", Zaman Gazetesi, 2 Haziran 2008, <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=696911>

12. Ağır riskli işyerlerinde senede 5-6 ölümlü kaza oluyor, kazalar işin doğası gereğidir. Kimi suçlayacağız ki? Her ne sebeple olursa olsun, iş kazasını önlemek mümkün değil. Bu işyerleri dünyada da böyledir. Biz bir araştırma yaptık, gemi inşa sanayinde dünyada en az ölü veren ülke Türkiye'dir. Yani bu kadar iyi tedbirler almışız ama yine de herkes ayağa kalkıyor"(Tersane işçileri neden ölüyor, NTV Haber Portalı, <http://msnbcntv.com.tr/news/434678.asp>)

13. Bu sayede Ulaştırma Bakanlığı'nın başarı hanesine yazdığı gibi, 2002'de 37 adet tersane mevcutken, bu sayı bugün 86'ya çıkmıştır (ÇSGB, 2008: 5). Tersane yayılımı Karadeniz kıyıları (Sakarya, Ereğli, Bartın, Kastamonu, Samsun, Ordu, Trabzon), Kocaeli Serbest Bölge ve Yalova, Çanakkale ve Akdeniz kıyılarına (Yumurtalık Serbest Bölge, Mersin, İskenderun) doğru devam ettirmektedir (DPT 2006: 61-66)

14. Bu konuyu oldukça geniş çaplı ele alan bir yazı için, Odman, A. ve Akdemir, N. (2008). Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde Örülen ve Örtülen Sınıfsallıklar, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı:113, Güz 2008, İstanbul: İletişim

15. Burada sadece ekonomik taleplerine diyalog içinde ulaşmaya çalışan uğraşan uyumlu "sarı" sendikacılıktan değil, mücadeleciler sendikacılık anlayışına sahip olanlardan bahsediyoruz.

16. Güvencesizlik üzerine bkz: Odman ve Akdemir, 2008: "İçinde barındırdıkları 'göz göre görelikle' öfkeli bir örnek teşkil eden, Bursa'da enformel tekstil atölyesinde yanan beş işçi kadın, Davutpaşa havai fişek atölyesindeki patlamada parçalananlar, kamyonla çalışacağı tarlaya ucuza taşınırken trafik kazasında ölen mevsimlik işçi-çocuklar, sektörün dağınıklığı ve örgütsüzlüğü nedeniyle çoğu kayıtsız kalan inşaat işçilerinin geçirdiği kazalardan ve kot taşıyarak 'beyaz ölüme' giden slikozis hastalarından bahsetmiyoruz sadece. Daha geniş ortaklıklardan, ortak sınırlar ve dertlerden bahsediyoruz: Haftalık fiili ortalama çalışma saati 60 saati geçen Türkiye'de bu kaderi paylaşan, klasik anlamında işçi sınıfına dahil etmeyeceğimiz geniş bir kitle var: senelik kontratlarla çalışan anlaşmalı öğretmenler, üniversite hocaları, dersane hocaları, onların eğittiği müstakbel üniversiteli işsizler, envai performans ölçümüne tabi tutulan call-center çalışanları, yoğun bir stres altında seri kalp krizlerine maruz kalan vergi memurları, maaşları yetmediği için devlet hastaneleri ve özel muayenehaneler arasında mekik dokuyan doktorlar, maaşından kesinti yapılmaması için eve yemek servisini sıcak yapmak zorunda olan ve hız yapan kuryeciler, charter firmalarına kiralanan kim bilir üst üste kaç uçuş yapan pilotlar, kredi kartı borcu ödemek için taksicilik yapan öğretmen emeklilerine, bakım işleri gittikçe kamusal hizmet niteliğinden çıktıkça bu işleri kendi hayatını kenara koyarak üstlenen anne, eş ve kız evlatlar, "kendi işini yaptığı sanısıyla" gece-gündüz-hafta sonu demeden klimalı reklam bürosunun dört duvarından başkasını görmeyenler "kreativler", zabıtaban kaçmak, taze çöpe ilk varan olmak için geceleri sokaklara inen kağıtçılar, serbest bölgelerde büyük markalar için çalışan kadınlar, mantar gibi çoğalan güvenli site ve alışveriş merkezleri girişinde saatlerce duran ve duran güvenlikçiler, belleğinde 2001 krizinin acı anısı ile iş arkadaşı ile rekabetin kızıştırdığı ortamda gece yarısına kadar ofiste çalışmaya devam eden sigortacı ve bankacılar, hafta içi- hafta sonu ayrımı bilmeyen muhabirlerin Tuzla ile -haberlerini takip etmek dışında- bir bağı olduğunu söylüyoruz".

KAYNAKLAR

Akdemir, N. (2008). Taşeronlu Birikim: Tuzla Tersaneler Bölgesinde Üretim İlişkilerinde Enformelleşme, İstanbul: SAV.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2008). Tersaneler ve Tuzla Gerçeği, Ankara: ÇSGB. online link: <http://www.calisma.gov.tr/images/editor/tuzla.pdf>

Çalışma Bakanlığı web sitesi (2008). http://www.calisma.gov.tr/is_teftis/tersane.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gemi İnşa Sanayi ve Rekabet Edebilirlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara:DPT.

Devlet Planlama Teşkilatı (2006). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı Gemi İnşa Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: DPT. online link: <http://ekutup.dpt.gov.tr/imalatsa/oik697.pdf>

Ercan, F. (2006). Çalışmaya Geldik Ölmeye Değil. sendika.org web sitesi, Ulaşım Tarihi: <http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/86983/calismaya-geldik-olmeye-degil>

Ercan, F. (2008). "Tuzla Tersanelerinden Hareketle Kapitalizmi Anlamak", Özgür Düşün Dergisi, sayı:43. Sendika.org web sitesi. Ulaşım tarihi: 25 Ekim 2008. online link: http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=18851

Evrensel (2008) . Evrensel Gazetesi, 11.10.2008

Hürriyet, (2008). Hürriyet Gazetesi, 31 Ocak 2008.

Limter-iş (2008). http://www.limteris.net/haber/haber_detay.asp?haberID=410

MPM (2008). Milli Prodüktivite Merkezi Tuzla Tersaneleri Raporu, Ankara:MPM

Odman, A. , Akdemir, N. (2008). Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde Örülen ve Örtülen Sınıfsallıklar, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı:113, Güz 2008, İstanbul: İletişim

Özcan, Ş. (2008): "Tersane İşyerlerinde Mevcut Olan İş İlişkileri Bağlamında İş Sağlığı ve İş Güvenliği", İş Müfettişleri Derneği II. Çalışma Yaşamı Kongresi Tebliğ Kitabı içinde, 26-27 Nisan 2008, Ankara: ÇSGB.

Petrol-İş Sendikası (1986) İşyerlerinde Tükenen Yaşam, İstanbul: Petrol-İş Sendikası

Sönmez, M. (2008). Küresel Kriz, Türkiye ve Sosyal Dayanışma Programı. Sendika.org web sitesi. online link:http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=20309

TMMOB Makine Mühendisleri Odası. (2007). İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları Raporu, İstanbul: TMMOB MMO

TTBİLK (2008) Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme ve İnceleme Komisyonu Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki Çalışma Koşulları ve Önlenebilir Seri İş Kazaları Hakkında Rapor, İstanbul: TMMOB İKK, online link: www.paraketa.net/tuzla.pdf.

Rotahaber web sitesi (2008) <http://www.rotahaber.com/haber/20081028/Desan-isci-sagligina-2-milyon-dolar-yatirdi.php>. ulaşım tarihi: 3 Kasım 2008.